

Jegyzetek IV. rész

1. Klein levele Kaunitzhoz (1764. augusztus 18.). Pâclișanu: *Coresp.* CIX. sz. 141. Klein csendben, szinte észrevétlenül, 1768 szeptember 23-án hal meg Rómában.
2. László Philotheus nem reméli, hogy Major kiszabadul fogságából „donec vixerit Maria Theresia, sed si illa mortua fuerit, habemus bonam spem, nam Caesar Josephus, noster et illius est bonus Patronus...” Vitéz László levele Majorhoz 1768. február 26. EK 303: 1768.
3. Az utazás részletes ismertetését ld. *Marczali* I. 391-400. és Szentkláray Jenőnél: *Az oláhok költöztetése Délmagyarországon a múlt században.* Budapest, 1891. 24.
4. „... Labores item et Processus non cessant, omnes Patriotae contra Nos et Nos contra illos, quis feret Victoriam Visuri; Nostrum tamen est, in promotionem servitii Clementissimae Principis sudare, et sagitas inimicorum eludere pro Viribus (quia sola haec unica Clementia Regia nos Materne conservat, alit et protegit) sub spe futuri premii.” Miles Joannes levele Majorhoz (1768. február 20.). EK 303: 1768.
5. 1784. december 29. *Acte și fr.* 53.
6. Collationalisa (EK 1837: 1782, október 21.) semmi különösebb kikötést nem tartalmaz, királyhűséget, az unió megőrzését, a nép anyagi kimélését kívánja tőle.
7. EK 1836: 1782. (Commissio in publico-ecclesiasticis javaslat, október 7.)
8. Major Replicája 1780. március 15. EK 456: 1781.
9. Major Mária Teréziához 1776. október 27. EK 1128: 1779.
10. EK 890: 1780.
11. EK 940: 1780 (július 5.).
12. Babb írja 1787. január 26-án. EK 15.471: 1787.
13. EK 1584: 1781.
14. EK 2481: 1783. Babb önéletírásában így számol be kéréséről: „Interea supplicem libellum dedi exponens statum Cleri nostri,

- petii modalitate aliqua subsidium pro Clero, sed nihil obtinere potui...” *Acte și fr.* 30.
15. Vö. EK 1548: 1783; 78: 1784; 14.554: 1786, stb.
 16. A kancellária biztatta Babbot, hogy a rendezés után a tanult papokat a latin rítusú papok módjára fogják ellátni. EK 15.471: 1787.
 17. „Numerus doctiorum, et qualificatorum in Clero subjectorum utcunq̄ue auctus habetur, et in dies magis, magisque augetur” – írja Babb, de ugyanakkor az anyagiakról nem lehetett gondoskodni. („Junioris Cleri a seminariis Viennensi, Budensi, et Balasfalvensi quotannis exeunti desolatum statum”). EK 2481: 1783.
 18. EK 15.471: 1787.
 19. „Archi Diaconi, et Parochi Altioribus Scientiis praediti qui nulla fere congrua provisi, imo aliqui ne supellectili quidem necessaria provisi existunt.”
 20. 1782-ben verespataki (abrudbányai) esperes. *Acte și fr.* 134.
 21. EK 16.317: 1785.
 22. EK 11.302: 1785, 9445: 1786. Megjegyzendő, hogy József alatt az unió ügyeit ismét a cseh-osztrák kancellária vette át a magyar kancelláriától.
 23. EK 1381, 4584: 1784.
 24. EK 62: 1784 és 9445: 1786. Az alapítvány összege Cipariu szerint csak 1200 ft. lett volna évente (*Acte și fr.* 144), ami fejenként a szokásos 150 ft-ot véve, mindössze 8 teljes ösztöndíjat jelentett.
 25. EK 3383: 1787.
 26. Ioan Manorai: *Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei*. Közli Ed. I. Găvănescu. Ac. Rom. Mem. Sect. Ist. s. III. t. XXI. 1939. Mem. 16. 26-7.
 27. Előbb besztercei esperes (1782). *Acte și fr.* 133.
 28. *Acte și fr.* (Major P.) 133-6.
 29. „Laboravit pro me tamquam persona de clero, quum alii duo essent monachi.” Babb önéletírása: *Acte și fr.* 30.
 30. I. Ratiu: *Din trecutul ordinului bazilican* (Anuarul institutelor de învățământ din Blaj. 1911/12. Blaj. 1912. 55-6.)
 31. Z. Pâclișanu: *Un vechiu proces literar: Relațiile lui I. Bob cu S. Klein, Gh. Șincai și P. Maior*. (Ac. Rom. Mem. Sect. Ist. s. III. t. XVI. 1935. Mem. 12. 7.)
 32. EK 2477: 1783 és 15.471: 1787. Itt József államosító törekvését érvényesíti a görög katolikus egyházzal szemben. A Commissio

- Ecclesiastica 1790. augusztus 28-án írja az uralkodónak: „ut hi Monachi non amplius multiplicentur, sed ad eorum praebendas sensim Presbyteri Seculares ex Universitatibus reduces muniis scholasticis admoveantur... Praeterea Monachorum necessitas eo solum tempore certa videbatur, quo Clerus Secularis in hoc ritu totus omnino incultus erat.” EK 12.119: 1790.
33. EK 1376: 1787.
34. *Acte și fr.* 30. A görög-katolikus papság szabályozásához: EK 5643: 1789; 3534: 1791 és 2006: 1793.
35. EK 5297, 7360: 1787, 2481: 1788.
36. Ld. EK 811, 1171: 1775.
37. EK 164: 1776.
38. Mária Terézia álnév felvétele miatt készül megvonni M. ösztöndíját, „obgleich die Graeci non uniti de regula von der Erlangung der Stipendiarum keinerdings ausgeschlossen seyn”. EK 2: 1769.
39. EK 1804: 1781. Vö. még 1584, 1632, 1638: 1781 és Mályusz Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestántizmus.* Budapest, 1939. 278-82.
40. EK 6984: 1782. Balázsfalván románul kinyomatták, ezt közli T.V. Păcățian: *Contribuțiuni la istoria Românilor ardeleni în sec. XVIII.* Anuarul III. 1924-25. 174-78.
41. Mályusz: *i. m.* 121.
42. EK 874: 1782 és P. Maior: *Istoria bis. rom.* Buda 1813. 116.
43. EK 1489: 1782.
44. „in rebus Religionis, ac fidei omnem evitent occasionem, ex qua nascuntur animositates, discordiae, et diffamationae;... caveant praecipue quam diligentissime omne verbum diffamatorium, et omne quod infamiam spirat, adversus eos, qui extra fidem Catholicam existerent.” EK 1000: 1782.
45. EK 405: 1781. A kinevezést Reischach br. kancellár javaslatára „ezalkalommal” (dermalen) még mellőzi: 206: 1782.
46. EK 1596: 1783.
47. „Ex hoc autem non sequitur Privilegia non Unitae Nationis Transylvanicae iis, Illiricae Nationis in Hungaria penitus uniformanda esse, sed Intentio Mea unica est, ut Episcopus in omnibus spiritualia concernentibus objectis a Metropolita et Synodo Archi Episcopali dependeat.” EK 1701:1783 (szeptember 17.). Évi fizetése 4.000 ft., Popovics János vikáriusé 10 évi szorgalmas kormányzásért 400 ft. 2253: 1783. Az ortodox egyház szabályozásához:

- Hurmuzaki* VII. 442-4. (1785) és *Lupaş* : *Contribuţiuni* 15. sz. 669. (1786.)
48. EK 2253: 1783.
49. Vö. 986: 1783.
50. Vö. Bartenstein: *Kurzer Bericht* c. művének előszavát XIII.
51. Ek 9019, 10.097: 1786.
52. *Lupaş* : *Contribuţiuni* 11-12. sz. 666-7. (1784).
53. EK 6520: 1789. Elődjének utasításai (2253: 1783) érvényben maradtak. Adamovics személyi adatai 1596: 1783.
54. „dass die verschiedenen Nationen zusammen hairathen und sich in eine vereinen sollten” M. Heidendorff: *Selbstbiographie* AVSL XVIII. 1883. 80.
55. „Und ist dem Gubernio zu bedeuten, dass... der so verschieden in Siebenbürgen geherrschte Nationalismus (=systema Nationum) gaz aufgehoben worden,... Wallachen und Sachsen ohne Unterschied gleich behandeln, den Ausdruck Sächsischen Nation aber, meiner schon öfters wiederholten Anordnungen gemäss, gänzlich unterdrücken, und sämtlichen Unterthanen Siebenbürgens, blos den eigentlichen Namen Siebenbürger beylegen solle.” (1786. október 26.) *Lupaş* : *Contribuţiuni* 615. 1. 1. j.; „Nemlich existirt keine Sächsische Nation mehr, denn es sind Gottlob alle Inwohner Siebenbürgens endlich nach 300 jähriger Beisammenwohnung Siebenbürger geworden. (1785. december 30.) EK 1786: 1786.
56. „weil es nur um die Sprache, nicht um den Gegenstand sich handelt” – írja 1784-ben. Ld. *Marczali* II. XXV. mell. 533.
57. „In constituendo autem apud Tabularum harum Continuarum Personali nullam Religionem, ac Nationem, sed unice Capacitatis, et habilitatis ad publicam administrationem promiscue omnes tam Hungaros, quam Siculos, et Saxones, praedictis qualitatibus praeditos applicandos projectabitis.” EK 2670: 1783.
58. József levele Jankovics grófhhoz (1784. december 13.), idézi N. *Densuşianu* 403.
59. EK 2670: 1783.
60. „wo sie doch die ältesten Inwohner des Landes sind” (1785), – idézi Hock-Bidermann: *Der österreichische Staatsrath*. Wien 1779. 219. és *Kurzer Bericht*. XIX.
61. József háromszor járt Erdélyben: 1773, 1883 és 1886-ban.
62. „Ueberhaupt fordert diese Nation, dass man ihre Beschwerden anhört und mit einigen gründlichen Vorstellungen die Aeltesten

- unter ihnen, auf welche sie alles Vertrauen setzen, überzeuge; alsdann kann man Alles mit ihnen richten.” Hock-Bidermann: *i. m.* 219.
63. Még 1797 környékén az ortodox pappá szentelés feltételei a következők voltak: 1. a tízparancsolat, 2. az egyházi szabályok, 3. a szentségek ismerete, 4. írni, olvasni, énekelni tudás és 5. a számtani alpműveletek ismerése. St. Stinghe: *Documente* II. CI. sz. 140. A görög-katolikus papképzés körül sem voltak rózsás viszonyok. Babb kénytelen volt még 1787-ben is rövid kiképzés után bocsátani ki papokat szemináriumából a hiányok betöltésére. EK 15.417: 1787.
64. Vö. *Verbesserungsantalten für das Königreich Hungarn* (1785. március 30.), közölve Hock-Bidermannál: *i. m.* 219. és *Kurzer Bericht*, Vorrede XXI-XXII.
65. *I. h.* és EK 2481: 1783.
66. *Fináczy* II. 194-7; *Marczali* II. 280-92.
67. *Marczali* II. 292-7.
68. EK 164: 1776.
69. EK 295: 1775 (március 17).
70. EK 224, 934: 1778, 778: 1779.
71. *Bucoavnă pentru deprinderea Pruncilor la Cetanie* (BRV II. 401. sz. 219), több későbbi kiadással.
72. *Bucvariul pentru pruncii cei românești*. BRV II. 402. sz. 219. és *Aritmetică* 400. sz. 219.
73. Sinkai: *Elegia* 21, 19. j. (Cipariu: *Archivu* II. 1868. 292-3); EK 137: 1784; *Fóia Scolastica* I. 1899. 25-7.; BRV II. 462, 496 és 463. sz. 281-2, 310 és 282.
74. 1765 végén 55 ilyen iskola félét tartottak számon Balázsfalván. Részletektől közöl Bunea: *Aron* 365-6. A század közepén Marosvásárhely külvárosában és 3 marosszéki helységben tudomásunk van román falusi iskolákról. Tr. Popa: *Începutul școlii românești în vechiul Scaun al Murășului*. Târgul-Murășului 1927. Valószínűleg másfelé is léteztek ilyenek.
75. „seorsivae autem scholae pro Valachis Balázsfalvae et in praecipuis limitaneorum Praetoriis stabiliantur, atque in reliquis locis juvenus Valachica ad scholas Hungarico-Germanicas invietur.” EK 1300: 1779.
76. Darabant vikárius jelentése szerint (1782. december 14.). EK 699: 1783.

77. EK 1185: 1780.
78. EK 1128: 1779. A munkálatokat Johannes Rather építész végezte 8.977 forintos költséggel.
79. Klein S. feljegyezte róla, hogy „bejárta a falvakat és iskolába gyűjtögette a gyermekeket.” Idézi N. Iorga: *Ist. lit. rom. s. XVIII.*² III: 193. Végredeletében 120 aranyat hagy „pro externa juventute scholastica mediis omnibus undequaque destituta, ac miserrima... unde egentioribus et praeprimis primas tenentibus jam charta, jam libellis nonnullis etiam saltem calceamentis opitulari possit...” *Acte și fr.* 43.
80. EK 14.188: 1790.
81. EK 2481: 1783.
82. N. Lupu: *Din nedreptățile istoriei. Episcopul Ioan Bob dela Blaj.* Blajul I. 1934. 335-52.; Oct. Popa: *Un nedreptățit. Episcopul Ioan Bob.* Uo. II. 1935. 314-6. Nagy mértékben igazságtalan D. Popovici legújabbban hangoztatott véleménye: „il vendait son peuple a l'ennemi juré de celui-ci.” *La litt. roum.* 206.
83. „Scholis trivialibus in Principatu Transylvaniae, quarum deploranda undique patet conditio...” EK 730: 1784.
84. EK 699: 1783. Terve volt véve még más 12 iskola felállítása is. Vö. 2225: 1783 (Gubernium terve).
85. EK 1869: 1782.
86. I. Lupaș : *Cea mai veche școală normală în România întregită.* (Studii, conferințe și comunicări istorice I. 309.)
87. EK 699: 1783. A gubernium tanácsolja, „ut ii quoque aliarum Nationum more propriis viribus in Pagis scholas quasdam triviales introducant.” *Uo.*
88. EK 1869: 1782 és 181: 1783. A balázsfalvi iskola segélye 1784-ben összesen 270 (EK 730: 1784), 1786-ban 223 (EK 13.402: 1786) forint volt.
89. „eamque instar scholae principalis considerari”. EK 1869: 1782. 1783-ban két csoportban 58, illetve 45 jelölt tanult. EK 137: 1784.
90. *Elegia* 24. j. (*Archivu* II. 1868. 293.)
91. „Die wichtigste Unternehmung dieser Art wäre unstreitig, wenn das Schulwesen auch in den wallachischen Dörfern... in Gang käme.” *Einladung zur öffentlichen Prüfung der hundert und neun Schiller in der k. k. Normalschulen in Hermannstadt nach geendigtem Sommerkurse den 23. 24. und 25. September 1782.* Hermanstadt 1782, M. Hochmeister, 4. 1.

92. EK 440: 1782.
93. EK 484, 1190: 1782.
94. EK 1530: 1782 és Lupaș : *Contribuțiuni*. 4-5. sz. 657-9. Molnár akcióját szebeni tanügyi körökben nagy rokonszenvvel kísérték, amiben annak is része volt, hogy Molnár tagja volt az ottani szabadkőműves páholynek. Az idézett *Einladung* bizakodik, hogy a román iskolák ügye kedvezően fog alakulni. „Und wirklich hat man itzt (!) die gegründesten Hoffnungen da zu; da ein Patriot, dessen Name in Zukunft in den Jahrbüchern des Erziehungswesens bekannter, und einst seiner Nation unvergesslich seyn wird, sich mit dem wärmsten Eifer der Sache angenommen, und an Allerhöchsten Orten Vorstellungen gemacht”. 4.
95. EK 977: 1786.
96. EK 2676: 1786.
97. Igazgató: 400, 8 tanító: 400, szegény tanulók könyvei: 52=852 ft. EK 12.618: 1790.
98. Staatsrat 1243: 1784 (március 31.) alapján ld. *Marczalinál*: II. 304.
99. Az első ortodox világi olvasókönyv Mária Terézia alatt Bécsben jelent meg 1777-ben *Ducere de mâna cătră cînsta și dreptatē, adecă la copii rumunéștiu neuniștiu cei ce în scôla cêlê mici sã învață spre cetanie rânduîtă Cartē...* címen. Ez Felbiger apát olvasókönyvének fordítása. BRV II. 409. sz. 222. és O. Ghibu: *Din istoria lit. did. rom.* (An. Ac. Rom. Mem. Sect. Lit. s. II. t. XXXVIII, 1915-16. 243-258.) A nagyváradi kerülethez tartozó román nemzeti iskolák igazgatója: *Magyar Simon* Sinkaihoz hasonlóan több kéziratban maradt ABC-s könyvet és nyelvtant szerzett. Tevékenységére és általában a magyarországi és erdélyi román nyelvű tankönyvek kérdésére nézve ld. Gáldi László tanulmányait: *Simeon Magyar, ein rumänischer Pionier der josephinischen Schulreform*. Budapest, 1941.
100. Bécs 1785. Román címe: *Carte trebuincioasă pentru dascăli...* BRV II. 485. sz. 303.
101. *Catihisis mic*. Bécs 1785. BRV II. 486. sz. 304.
102. 2. kiad. Szeben 1789. BRV II. 486. sz. 304.
103. EK 730: 1784 (1784. ápr. 15.).
104. Berlász J.: *A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere*. Budapest, 1939. 1-6. és *Az erdélyi úrbérrendezés problémái*. Budapest 1942. 4-5.
105. *Prodan*: 67.
106. Berlász. *A Mária Terézia-kori...* 20-22, 39-44.

107. Berlász: *Az erdélyi úrbérrendezés problémái*. II. kk.
108. *Marczali* III. 27. (A zalatnai és az offenbányai kincstári uradalomban 9.075 családnak mindössze 10.500 hold gyenge szántóföldje és 13.300 hold rétje volt.)
109. A Hória-lázadásnak igen kiterjedt irodalma van. Magyar részről gr. Teleki Domokos (*A Hóra Támadás története*. Pest 1865) Szilágyi Ferenc (*A Hóra-világ Erdélyben*. Pest 1871), *Marczali* Henrik (III. 1-35.), Jancsó Benedek (II. 1-219.) és legújabban Braun Róbert (*A százötven év előtti Hóra-világ*. Budapest, 1935.) vizsgálták meg a kérdést, de az igazi kritikai feldolgozás még nem született meg. Román részről összefoglaló nagy munka a N. Densușianu igen jól értesült, de egészen hamis politikai elgondolású műve (*Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria 1784-1785*. Bucuresci 1884.). Ugyancsak romantikus nacionalizmus a hibája I. Lupaș összefoglalásának is (*Răscoala țărănilor din Transilvania la anul 1784*. Cluj 1934). A Hória-irodalom eddigi legkitünőbb terméke D. Prodan szép könyve, (*Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda*. București 1938), mintaszerű előadása és nemzetiségi elfogultságtól mentes tárgyilagossága például szolgálhat. Mind magyar, mind román részről légió az apróbb-nagyobb adalékok és közlemények száma. Legújabban O. Beu összeállította a Horia-lázadás irodalmát (*Bibliografia răscoalei lui Horia*, Sibiu 1944.), de munkája mind a teljesség, mind a megbízhatóság szempontjából súlyosan kifogásolható. *L'Empereur Joseph II et la Révolte de Horia*. Sibiu 1944. A romantikus nacionalista Horia szemléletnek hódol.
110. „A forradalom gondolatai tehát a történelmi jog alapján és a románok erdélyi régiségén alapulva hagyományosak voltak.” 152. „Röviden, az 1784-i forradalom szét akarta törni a három kiváltságos erdélyi nemzet politikai rendszerét és romjain egy román politikai rendszert akart megalapítani.” 4. stb.
111. „unicum et praecipuum propositum habentes, ut Hungaros e magno hoc principatu Transylvaniae eliminarent, et ipsi dominarentur”, „Per eundem Kloska et... Krisan... Praesentiaequae totius Plebis... dictum est nobis, interfectis omnibus Hungaris totus hic Principatus ab officialibus duntaxat Valachicae Nationis per Duces Hora et Kloska denominandis administraretur”. *Densușianu* 462. 1. 1. j.
112. „quod Regnum non Hungarorum sed Valachorum esset,

- consequenter Hungaros et Dominos suos terrestres ejecturi sint e propriis suis Possessionibus...” *I. m.* 467. l. 1.
113. Gyöngyösi János levele a Hóra-mozgalomról: *Hazánk* VII. 1887. III.
114. *Prodan* II. mell. 153. (1784. december 28.). Ilyesféle dolgokat levelekben is terjesztettek. *Uo.* 155. Popa Treilának jó kapcsolatai voltak Major püspök volt titkárával, Vitéz Lászlóval is. 155.
115. „desființarea Ungurilor, nu în calitate lor de Unguri, ci de privilegiați” – írja Iorga: *Horia, Cloșca și Crișan. O simplă conferință.* Rev. Ist. XXXIII. 1937. 58. Egykorú feljegyzés szerint „se szászt, se németet nem bántanak, hanem csak a magyar úri és nemesi rendeket és székelyeket”. *Történelmi Tár* 1908. 464.
116. A hunyadi nemesek Horiát típusnak érzik, amikor kijelentik, hogy „ahány román falu, annyi Horia van Erdélyben.” *Densușianu* 363. Ezt vette észre Iorga is, amikor „három névtelen hőst” látott benük, akiket az „ismeretlen katonához” hasonlított. *I. m.* 57. Horia „inkább kifejezése volt a mozgalomnak, mint oka”. *Prodan* 66. Itt olvasható az egész irodalom legjobb Horia ábrázolása.
117. *Jancsó* II. 54.; Brukenthal Mihály írja: „haben sie einige adeliche Personen das Leben nur mit Annehmung der griechischen Religion gelassen und zu diesem Ende Popen mit sich geführt” (1784. dec. 4.). AVSL XXXI. 1903. 762. Aki református, unitárius, sőt római katolikus áttáll a görög hitre, azt nem bántják. *Uo.* XXIII. 1890. 485.; *Herrmann* II. 26. kk. és különösen *Tört. Tár* 1908. 461-4. stb.
118. *Prodan* 22.
119. II. József levelei Jankovits grófhhoz (1785. február 7. *Densușianu* 412.) és Brukenthalhoz (1784. december 13. 405. l. 1. j.), stb.
120. Pl. Hunyadmegye emlékirata Jankovits grófhhoz (1784. nov. 30.) *Uo.* 345.
121. *Densușianu* 346. kk.
122. Így C. Göllner is: *Revoluția lui Horia. Legendă și adevăr.* Rev. Ist. XXII. 1936. 149-50.
123. M. Auner: *Zur Geschichte des rumänischen Bauernaufstande in Siebenbürgen* 1784. Hermannstadt 1935.
124. „un coquin” – írja József Lipótnak Horiáról (1784. november 15.). O. Beu: *Răscoala lui Horia în corespondența Impăratului Iosif II. cu Arhiducele Leopold de Toscana* (Fraților Al. și I. Lăpădatu. București 1936. 54.).

125. „die berufenste Bösewichter”; „Aufwiegler” (József Lipóthoz 1784. november 15.) Auner: *i. m.* 8.
126. *Prodan* 77-8. A papság szerepéről téves nacionalista beállításban részletesen ír Št. Meteș: *Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horia* Rev. Teologică XXIII. 1933. 214. kk. és *Densușianu* 277-80, 361. Brukenthal Mihály írja a gubernátorhoz (1784. nov. 24.): „selbst die Geistlichkeit, welche denen Tumultuanten widerredet, von solchen misshandelt wird, woraus denn zu schliessen ist, dass der gute Theil der Geistlichkeit, welcher bei denen Wallachen ohnehin klein ist, sein Ansehen und Einfluss verloren hat, der schlechte Teil aber, welcher sehr gross ist, macht, wie ich viele Anzeigen habe, mit denen Tumultuanten gemeinschaftliche Sache und besudelt seine Hände selbst mit Plündern und Rauben.” AVSL XXXI. 1903. 745.
127. EK 8635: 1785.
128. *Densușianu* 126 és 323. Jelentései Brukenthal gubernátorhoz (1784. nov. 15. és dec. 11.): Rev. Ist. XII. 1926. 94-6 és AVSL XXXI. 1903. 733-5.
129. *Densușiau* 277-80.
130. EK 697: 1785.
131. „... az effélék olyanokat cselekedtek, amelyeket sem kéz leírni, sem fül hallani nem képes, módfelett erősen vétkezzvén mind Isten, mind az emberek ellen, nem kímélve sem az oltárokat, sem a templomokat, kivált a pápistákét és a kálvinistákét.” Az öldökléseket „örültségnek” nevezi. *Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei*. Kiad. Ed. I. Găvănescu. București 1939. 23. Monorai tárgylagos, megrója a nemesek túlzott bosszúját is (24.). Ld. még: *Hazánk* VII. 1887. 113.
132. „În toamna anului 1784 s’au ridicat în mocăniștea dela Criș niște oameni blăstămați, anume Horia, Cloșca și Giurgiu (=Crișan), cari voiau să strice nemeșugul”. Idézi Iorga: *Ist. lit. rom.* III². 191. és Lupaș : *i. m.* 83.
133. Így Laposnyakon „valami Bás Iuon nevű nemes embert megölnék”. *Tört. Tár* 1908. 463.
134. 124. *Halmágyi* 680-1, 677, 678. (Vö. 692.) és *Densușianu* 12.
135. *Prodan* 37, 37. 1. 2. j., 41. 1. 2. j. Vö. Jakó Zsigmond: *Adatok a torockói jobbáglázadások történetéhez*. Kolozsvár, 1945. (Erdélyi Történelmi Adatok V. 1.).
136. *Uo.* 69. 1. 2. j.

137. *Uo.* 73.
138. *Uo.* 94.
139. *Uo.* 57.
140. *Uo.* 71.
141. *Uo.* 40.
142. Salis és Popescu közreműködésében már Densușianu sem hitt (143-3.), újabban a szász Göllner Károly áldozatául esve a román nemzeti misztikának, újra felvetette a kérdést (*Anuarul* VI. 1931-35. 503-14.; *Revista Istorică* XXII. 1936. 147-57. és XXV. 1939. 44-9.), de Auner eloszlatta a ködöt (*Zur Geschichte* 17-22.; *Rev. Ist.* XXIII. 1937. 13-25.). Vö. *Prodan* 44-5. 1. 3. j. és Iorga: *Rev. Ist.* XIII. 1937. 58.
143. S. Moldovan (*Momente noi din Revoluția lui Horia*. Brassó 1911. 5.), Șt. Meteș (*Rev. Teol* XXIII. 1933. 408-11.) hisznek benne, I. Lupaș (*Revoluția lui Horia*. Annarul II. 1923. 77-8.; *i. m.* 73-5.) valószínűnek tartja szerepüket. Itt is Auner tisztázta a helyzetet (*i. m.* 23-9.).
144. A nemzeti romantikának ebben a kérdésben tág tere nyílt a képzelgésre (Lupaș, Meteș, Göllner), de az egykorú vizsgálat nem találta külföldi befolyásnak nyomát sem („nullus tamen vel extraneus vel domesticus influxum habuisse compertum est” – jelentette Jankovits gr. 1785. március 3-án. *Densușianu* 445. 1. 2. j.). Elég lesz erre nézve *Prodan* véleményét idéznünk: „A felkelésnek nem volt semmilyen külföldi kapcsolata. Befejezése után a legaprólékosabb vizsgálat sem tudott felfedezni semmi bizonyítékot”. *I. m.* 58. 1. 3. j.
145. Példák: *Prodan* 44.
146. *Prodan* megállapítása.
147. Bălcescu, Papiu-Ilarianu, Sturdza D. és Odobescu Al. *Prodan* 9.
148. Kritikai megállapítások: *Auner* 37-47. A nemzetiségi elfogultságra jó példa O. Beu büszke kijelentése: „nem marad semmi kétség, hogy a Francia Forradalom előjátéka volt, amelyet 5 esztendővel megelőzött”. (*Răscoala lui Horia în arta epocii*. București, 1935. 9-10.) és hasonlóképpen: *L'Empereur Joseph II et la Révolte de Horia*. Sibiu 1944.
149. Vö.: „Reflexiones super eo, cur A catholicis vacantias in Cancellaria Aulica Transylvanica fundate praetendere non possint”. EK 251: 1744.
150. Staatsrat 2156: 1761. Idézi Ember Győző: *Regnum egyháztörténeti*

- évkönyv 1936. 337. „Weilen in Religionsachen, mann... viel thuen und wenig zu sagen hat“. (Borié) 1754: 1764. Uo. 338. l. 35. j.
151. „... oculis suis cernunt, magnam copiam juvenum e sua Natione Scholas Catholicorum frequentantem, et nonnullos eorum aut ritum Romano-Catholicam amplecti, aut religionem reformatam assumere, vel jam prioribus temporibus ampiexos esse, et assumpsisse, ita ut non rara sint exempla, ubi ex eadem familia una linea vel saepe unus frater Romano-Catholicum ritum, altera linea vel frater Graeco-Catholicum, tertia reformatam religionem, prout nempe in his vel illis scholis educationem acceperant et quarta non unitam sectam profiteatur“. EK 2481: 1783.
152. „Omnes Valachi in ditionibus Domus Austriacae, sive Ecclesiastici, seu Seculares libertatibus, immunitatibus, privilegiis, et iuribus dummodo, in communionem Romanae Ecclesiae sint, ad instar aliarum in Patria receptarum Nationum gaudent. Ast pauci at non nisi ad inferiora officia promoventur, quia aliae Nationes ipsos non libenter habent, et ipsorum progressum lipientibus oculis adspiciunt, vellent eos potius in simplicitate, et ruditate manere; quo possint eos sibi magis subicere, extorquere, emungere et in mancipia tractare.“ *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum*. Foia pentru minte, anima și literatura 1862. 84.
153. „Transeunt autem continuo ad Latinum Ritum, sed transeunt doctiores et quidem ita, ut simul totaliter suam nationem abnegent, et pernegent se esse Valachos, secus vix et cum magna difficultate valdeque raro, ad aliquod officium promoventur, quamvis de jure, et secundum privilegia hujus nationis nulla differentia nationis, aut religionis esse deberet; ita honores mutant mores, et ritus religione sanguinem in aquam vertit... Caeterum non sunt culpandi Valachi, quod ad ritum Latinum transeant, sed maxime ideo quod cum ritu, sanguinem et nationem putent mutari et deinceps odio habeant suos progenitores, cognatos et nationem putent mutari, et deinceps odio habeant suos progenitores, cognatos, et nationem, hi sunt culpandi, non veri ii, qui ita ferentibus circumstantiis, ad Latinum Ritum transeunt, quam nec ipsi bene faciant, hoc enim eorum factum legibus ecclesiasticis adversatur. Haec causa est, quod Valachi non proficiant, quodque tam lente properent in sua cultura.“ *I. m.* 85.
154. *I. m.* 85.
155. SR 2225: 1781. „... auch auf die Redlichkeit, Moral und sitliche

- Aufführung, nebst der Geschicklichkeit, bey Verwendung und Anstellung der Leuten ohne Rücksicht auf die Religion zu sehen seyn wird.” Idézi Mályusz E.: *A türelmi rendelet*. Budapest, 1939. 467. 1. 2. j.
156. EK 2071: 1781; AVSL XXXI. 1903. 506-7.
157. EK 3109: 1791.
158. „Frater meus Nicolaus – írja egy magát Miles Joannesnek aláíró katonatiszt – qui penes Excelsum R. Gubernium Officium Provincialis Translatoris aquisivit, vivit optime, et pro suo statu etiam acquirit honorem, et aestimationem habet.” EK 303: 1768.
159. „Viva hodie hujus rei exempla penes Excelsum Regium Gubernium habemus: Joannes Dállyai Cancellista Gubernialis qui et Translatoris onus caeteris gravius jam a pluribus annis supportat, in tertia Cancellistarum Classe ex praerecensito motivo inconsolatus manet, alii vero licet et illi Valachi ac post ipsum ad Cancellariam assumpti, quia Ritum mutarunt promoti sunt, uti Koszta Concipista, Orosz et Motok ad primas classes evecti, atque alii”. Major G. a kancellárhoz (1778. május 5.). EK 716: 1778. Dállyainak apja fiscalis decimator volt. EK 1916: 1776.
160. 1762-ben Principista, 1768-ban Physicus. (Anyakönyv.)
161. Született 1748-ban Halmágyon, 1772-ben guberniumi kancellista, 1784-ben titkár. Ebben a minőségében 1784 októberében Brukenthal gubernátor megbízásából helyszíni szemlét tart a parasztlázadaskor. *Densuşianu* 131.1. 1. j. 1809-ben guberniumi tanácsos és a Lipóttrend lovagja. AVSL XXXI. 1905. 1018. Családja Apafi fejedelem idejében szerzett nemességet, megerősítését ld. *Lib. Reg. Gub. A.* 1701. 537-8. I. és EK 105: 1701.
162. EK 14.660: 1789.
163. EK 15.268: 1789.
164. *An. Ac. Rom. Mem. Sect. Ist. s. II. t. XXXVII.* 870. Sinkainak adatokat szolgáltatott Mihály vajda két erdélyi diétájáról. *Chronica* II. 435. és N. Densuşianu: *Cercetări istorice*. Bucureşti 1880. 107.
165. Méhesi Tivadar, aki 1733-ban declinista volt a kolozsvári jezsuita kollégiumban. (Anyakönyv.) 1756-tól kezdve esperes. EK 899: 1774.
166. 1760-ban min. parvista, 1768-ban physicus (Anyakönyv).
167. Érveléséből: „da ohnehin daselbst das öftern vorkommen Wallachischer Schriften einer dieser Schrift kündigen Subject nothwendig macht. Durch diese allerhöchste Milde wird auch die Wallachische Jugend zur Liebe deren Studien und Wissenschaften

- beygezogen und angelocket werden, forthin sich ebenfals für den allerhöchsten Königl. dienst nutzbar, und Eyfrigs bewenden”, EK 899: 1774.
168. „... und dadurch unsers Nation allergnädigst zu consoliren, die Wallachische Jugend aber allerdreichst zu ermuntern, um sich für den Allerhöchsten Dienst erpreislich zu machen”. EK 990: 1774.
169. „... mich in den Zahl der Siebenbürgischen Edelleute allermildest zu setzen; damit ich solchengestalt mein gantzes Leben zu allerhöchsten Diensten bis auf mein letztes Hauchen... aufopfern könne”. EK 1416: 1774.
170. *Uo.* és 132: 1775.
171. 1782-ben még concipista 600 forint fizetéssel. EK 1903: 1782. Csak 1788-ban lesz secretarius. Ek 1530: 1788. 1791-ben fizetése 2.000 forint. EK 3934: 1791.
172. EK 11.063, 12.126: 1790. A család a kővárvidéki Kisbunról származik (románul: Prislop) és neve eredetileg Pap. A Méhesi nevet onnan kapták, hogy egyik őjük a kolozsmegyei Méhes községben telepedett le.
173. A referatumból: „es aus seiner Nation, nämlich der wallachischen in Siebenbürgen, als der zahlreichsten im Lande zum Troste gereichen würde, wenn er (was er dermahlan hoffte, aber nicht erlangte), zum Hofrathe bey dieser siebenbürgischen Hofkanzley gnädigst ernannt werden möchte.” EK 3106: 1791 (március 6.). Mindez közvetlenül a *Supplex Libellus Valachorum* beadása előtt!
174. EK 1532: 1788.
175. „Méhesi Uram, akihez... minden erdélyi oláhok mint patriarchajukhoz Bécsben felmenvén folyamodtak”. Hunyad megyei közgyűlés jegyzőkönyve (1790. jún. 2.). Idézi Z. Pâclișanu: *Lupt pol.* 85.
176. A kancellária így véleményezte: „ut supplicantis, natione Transylvani, qui et Linguae Patriae callat, et de bona applicatione ac probis moribus a Superioribus Suis commendatur...” stb. EK 688: 1782. Két évre vették fel évi 250 forint ösztöndíjjal. 1459: 1780.
177. EK 12.126: 1790.
178. EK 14.132: 1785.
179. EK 12.126: 1790; 1092: 1792.
180. Mint joghallgató az 1787/88. iskolaévben 60 forintot kapott. Ugyanekkor Ramontzai János és Predetits József 80-80 forint

- ösztöndíjat élveztek még más román ifjak mellett. Ek 87: 1788. (E Fundationibus Transilvanicis Juventutis Catholicae.)
181. EK 12.126: 1790.
182. EK 186: 1780.
183. 1781-ben mint „Capitaneus emeritus” szerepel EK 2071: 1781. Valószínűleg ő az a „Miles Joannes”, akinek nemzetiségi szempontból érdekes leveleit (303: 1768) ebben a dolgozatban többször idéztük.
184. Bunea: *Aron* 273. Vö. *Densușianu* 89.
185. 1746-ban declinista, 1753-ban logicus.
186. 1762-ben maj. parvista, 1769-ben physicus. Egy széljegyzet az anyakönyvben: „Factus Locumtenens”.
187. EK 1616: 1771.
188. *Archivu* II. 1868. 252. 1. 5. j. 1781-ben alhadnagy. AVSL XXV. 1894. 170. Vö. 209, 249.
189. Ek 5897: 1792.
190. 1755 és 1756-ban I-II. éves filozófus. (Anyakönyv.)
191. Sinkai: *Chronica* III. 451.
192. *Jancsó* B. II. 277. Kállányi Ábrahám mint hadnagy részt vett a Horia-lázadás leverésében. Uo. 59. és AVSL XXXI. 1905. 813. A tisztek kérvényéhez ld. I. Radu: *Manuscr.* 270. III. sz. és Păclișanu: *Lupt. pol.* XIV. sz.
193. *Herrmann* II. 93-4. 1. 1. j.
194. Évi 300 forint fizetéssel, társa Christian *Engel*, a neves történetíró, aki csak 200 forintot kap, míg az irodaszolga ugyanakkor 350-et, az ajtónálló 500-at! EK 3934: 1781.
195. 1761-ben. Ek 212: 1763. 1763. ápr. 20-án: „Alumnus seminarii pauperorum Beatae Virginis, in infima grammatices classi.” *Rev. Arh.* II. 1927-29. 420.
196. Ek 303: 1768.
197. „suum nepotem secretarium”. EK 1459: 1779. Major végrendeletében nagyon melegen emlékezik meg róla. „Lad. Vitéz nobilis de Csög, meus alias secundum carnem sororinus, ab juventute sua et antea Viennae et hic in patria postea usque adhuc semper mihi ad latus fuerit...” *Acte și fr.* 48.
198. 1768-ban comparatista, 1770-ben min. parvista (Anyakönyv).
199. EK 5908: 1789; 3657: 1791 és 3426: 1792.
200. A kolozsvári jezsuitáknál 1762-ben rhetor, 1764-ben physicus. (Anyakönyv).

201. EK 3219: 1791.
202. EK 4351: 1791
203. Vö. *Történelmi Tár* 1908. 462.
204. Pâclișanu: *Lupt. pol.* VI. sz. 85.
205. EK 3219: 1791.
206. Pâclișanu: *i. m.* VI. sz. 85. („... egy oláh papnak a fia, Pap László, nemesség, magyarság üldözője, oláh parasztság igazságtalan pártfogója, tolvajok orgazdája, tolvajok társa, a törvény által megítélt tolvajok elbocsátója, emberséges embernek hamis vádolója fejünkké tétetett...” 1790. június 2.)
207. „Natio vero haec Hungarica viros nobiles, justos, fideles, aptos, et de Republica bene meritos qua Valachos ab officiis publicis gerendis haud excludere possit”. „Petit... inchoatam contra se Inquisitionem non ex rei veritate, sed capitali erga supplicansem qua Natione Valachum odio institutam cassari...” EK 3219: 1791. Vö. 3405, 3423: 1791. stb.
208. 1763-ban in infima grammatices classi. *Rev. Arh.* II. 1927-29. 420.
209. Babb önéletírásában: *Acte și fr.* 27-8.
210. Major végrendeletében 4 aranyat hagy rá („nostro antea diligenti amanuensi, nunc vero fiscali Cancellistae”). *Acte și fr.* 51.
211. A kancellária jelentéséből: „nach zurückgelegten mehreren Dienstjahren blos aus National Abneigung gegen die Wallachen entlassen wurde.” Ígéretet kapott esetleges későbbi kinevezésre. EK 3109: 1791.
212. Kolozsvárott 1763-ban rhetor. (Anyakönyv).
213. Kérvényéből: „Quia in Cottu ad Provincialia Officia potissimum subjecta Valachica, nisi Nobilitate sint praedita, nullatenus admoveantur atque id ipsum unice supplicanti pro defectu identidem objiceretur, nec aliter Officium Cottense obtinendi, ac in boni publici ampliatione, summiq; servitii promotione semet meritandi spem ullam haberet.” EK 3356: 1791.
214. EK 4714: 1791.
215. A guberniumon a latin rítusra áttért Oroszt és Motokot említik forrásaink. Vö. EK 716: 1778. *Motok András* 1784-ben cancellista (*Halmágyi* 694.), *Orosz Mihály* 1791-ben gubernialis expeditor (EK 5276: 1791). Alacsonyabb rangú tisztviselő, még a guberniumon *Maszovits Damján* (*Halmágyi* 714.) és *Iercovici Demeter* translator, aki öntudatos román és egy népkönyv kiadásáról ismeretes (*Istoria a Alexandrului celui Mare*. Sibiu 1794. BRV II. 577. sz. 361-5.).

216. Postamesteri hivatalt is sok román viselt, mint a *Supplex Libellus Valachorum* mozgalomból jól ismert Láday István, szeredai postamester, Papp László társa. Vö. EK 1097: 1784. Már Klein Ince levelezését is román postamesterek támogatásával bonyolította le Erdéllyel. Ld. Z. Păclișanu: *Coresp.* passim.
217. Bunea: *Aron* 186; *Valjavec* 295. 1. 130. j.
218. EK 296: 1768. Ajánlólevél Lénárt Józseftől, a poesis praceptorától. „Juvenem praesentium exhibitorem Joannem Molnár, natione Valachum, Relligione, ritui Graeco adhaerantem, aut ut vocitari assolent Schismaticum, in Reform. Illustr. Trannorum Collegio, ad oppidum NENyed, Incl. Cottui Alb. Infer. ingremiatum, posito, litteris humanioribus, elapsis quinque annorum spatiiis sedulo incumbentem, ac jam Classis Poeticae cultorem satis strenuum, probum, bene moratum, sed tantisper a Musis Enyedensis abesse cupientem, de meliori nota, litteris his commendatiis munitum voluit. NENyed 29 Februarii 1768. Josephus Lénárt Publ. Poëtarum Praceptor mp.”
219. EK 1530: 1782.
220. EK 330, 1109, 1160, 1380, 1599: 1774. Vö. *Valjavec* 424.
221. EK 777, 852, 1118: 1776.
222. EK 16: 1779 és AVSL XXX. 1903. 218. Ezt kéri később is: 4287: 1787.
223. I. Lupaș : *Câteva date biografice relative la Doctorul Ioan Molnár Piurariu din Sadu*. Anuarul I. 1921-22.
224. F. v. Zieglaue: *Geschichte der Freimaurerloge St. Andreas zu den drei Seeblättern in Hermannstadt*. AVSL XIII. 1876. 74. Más román tagok voltak még Koszta István, Burutz László és a helybeli gazdag „görög” kereskedők közül többen. A szászvárosi származású *Burutz* Hunyad vármegye fizikusa volt és híres orvos a maga idejében. AVSL XXX. 1905. 789. Adamović Gerasim erdélyi ortodox püspök is szabadkőműves volt, mint a szerb főpapok közül sokan. Aigner Lajos: *Titkos társulatok Temesvárott a múlt században*. Történelmi Tár 1884. 739.
225. EK 440: 1782. Ld. fentebb.
226. 6896: 1789 máj. 26. és 11.214: 1789. aug. 20. Vö. *Cercetări Istorice* V-VII. 1929-31. 362-4.
227. A vonatkozó akták: EK 6896, 8592, 11.124, 11.950: 1789 és 607: 1790. A kérdést feldolgozta Jakab Elek: *Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig*. Budapest 1882 és az ő nyomán Ilarie Chendi:

- Începuturile ziaristiceii noastre* (1789-1795). Orăștie 1900; I. Lupaș : *Un capitol din istoria ziaristiceii românești ardeleni*. Transilvania XXXVII. 1906. 5. kk. és *Din trecutul ziaristiceii românești*. Arad 1916.
228. I. m.
229. A. Veress: *Ceva despre viața și activitatea doctorului Ioan Molnár-Piurariu și a fiului său*. Anuarul III. 1924-25. 570. Molnár életéről jó összefoglalást közölt I. Lupaș : *Doctorul Ioan Piurariu-Molnár 1749-1815*. București, 1939. Pavel Berariu: *Ioan Piurariu Molnár. Studiu economic* c. könyve Cluj 1939. teljesen értéktelen.
230. Erről szóló jelentése: EK 14.704: 1784.
231. *Anuarul* III. 1924-25. 570.
232. EK 5526, 6232: 1785.
233. I. Lupaș : *Cum a obținut doctorul Ioan Piurariu-Molnár din Sadu titlul de nobil*. Transilvania. LI. 1920. 63-9.
234. *Deutsch-Walachische Sprachlehre*. Wien, 1788. BRV II. 521. sz. 325. Vö. 14.021: 1787.
235. Vö. BRV III. 796. sz. 48-49.
236. Iskolákat kér az erdélyi románság számára, „damit das Vaterland wegen verabsaumter Pfllegung seiner Bürger nicht mehr beraubt werde, Moldau und Vallachey den Nutzen fühlen”. EK 1530: 1782.
237. „râvna ce are pentru procopsirea și întemeierea neamului nostru românesc”. N. Iorga: *Ist. bis. rom.* ² II. 210. Vö. Iorga: *Contribuții la ist. lit. rom.* An. Ac. Rom. Mem. Sect. Lit. s. II. t. XXVIII. 1905-06. 227.
238. *Veress* I. 45.
239. EK 212: 1763.
240. EK 1564: 1777; 1128: 1779. Babb 1777-ben a szemináriumban találja. *Acte și fr.* 27. Valószínűleg 1778-ban tér vissza Erdélybe. Vö. EK 951: 1778.
241. EK 693: 1781. A balázsfalvi káptalan vádja szerint Para 100 forintért vásárolta volna meg ezt az állást. AVSL XXXI. 1903. 385, 465 és *Revista Istorică* XII. 1926. 92.
242. EK 47: 1782.
243. „Para hat durch sein bezeugtes beissendes Wesen und ausserordentlichen Hass gegen die nichtunierten ein sehr übeles Geblüt bei denen nichunierten Gränitzern gemacht” – írja C.v. Heindorff 1784. febr. 20-án. AVSL XXV. 1894. 237.
244. „Huic... muneris Joannes Para... prompto animo se totum consecraret, nisi cura oeconomiae ruralis, et rei domesticae sollicitudo,

- quibus necessario (cum nullis aliis vitae sustentandis redditibus gaudeat) se addicere debet retardaret”. Babb a hadsereg-főparancsnokhoz. EK 5297: 1787. Vö. AVSL XXIII. 1890. 508, 511.
245. Vö. Z. Păclișanu: *Lupt. pol.* passim.
246. *Acte și fr.* 119.
247. Így Major Gergely végrendeletében: *Acte și fr.* 48.; EK 164: 1776 és 456: 1781.
248. „Vestra Illtas – írja Klein Darabantnak 1791. október 30-án – si quod potest agere pro sua natione non intermittat, sit alter Moyses qui populum suum educat de captivitate in libertatem...” Păclișanu: *Lupt. pol.* XXVIII. sz. 108. Ld. még: *Archivu* IV. 1870. 677.
249. Láday István írja róla 1791. november 10-én: „in quo tota nostra spes posita est”. *I. m.* XXX. sz. 110.
250. Ld. fentebb 98-9. 1.
251. Ld. 240. 1.
252. Ld. 192. L
253. Sinkai később kiadandó krónikájának előszavában hálával szándékozott megemlékezni Major püspökről. Levele Cornelihez (Buda, 1804. júl. 31.). *Rev. Arh.* I. 1923. 21.
254. „P. Athanasius Rednik, qui et Historicus Domus”. EK 525: 1757 (122.). (1754. október 11.); „având și grija istoriei”. *Acte și fr.* 223.
255. A másoló munkájának végére írt jegyzetében többek közt ezt olvassuk: „Acest hronic prefăcându-l dupe altul l-am scris... vicareș fiind pré c(institul) Părintele Gherontie de Totoi...” *Hronicul* XXXI.
256. XLII-III.
257. *La litt. roum.* 196.
258. Bécs 1767. március 9. Közli N. Iorga: *Studii și Documente* IV. XCIV. sz. 97-99. A balázsfalvi kéziratárban van egy a 60-as évekből származó „Cronologia episcopilor românești neuniti.” *Manciulea* Rom. 39. b.
259. *Finánczy* II. 322-3.; 1769-ben a bánsági román iskolák és világi értelmiség érdekében beadványt nyújt be a haditanácshoz. *Valjavec* 295.
260. *Acte și fr.* 122.
261. N. Iorga: *Ist. lit. rom. sec. XVIII.*² III. 171.; AECO VIII. 1942. 241. 1. 31. j.
262. Ld. fentebb 336-7. 1.
263. „Tu de voesci îl poți ceti la Samoil Clain (L. c.) seu la Sacadati (Codex Ms. Szakadatianus p. 26. seqq.), care se află în bibliotheca

- prea-luminatului și prea-osfințitului domnului Samoil Vulcan episcopului Oradei-mari”. III. 319. (1701). Sinkai idézi még a codex 82. 88. 143. és 257. lapját az 1703. 1738. 1744. évekről (III. 332. 363. 428, 441-2.). A kézirat ma is Nagyváradon van, ld. I. Radu: *Manuscriptele* 151. sz. 27-8.
264. *Acte și fr.* 1-18. Cipariu jegyzetei hozzá: 18-20.
265. „praesul noster Gregorius Major” (16.); „augustissimae Imperatricis feliciter regnantis clementia” (2.).
266. „non sufficimus dinumerare hominum de populo isto myriades ad ovile Christi quotidie advolantes” (16.). Vö. P. Major egyháztörténetének erre vonatkozó szavait: „multe miriade se întoarseră după cuvântul lui la unire”. *Acte și fr.* 130. Feltűnő az igen ritka myriad szó használata.
267. Ek 367: 1775.
268. *Nilles* I. 431-6.
269. „Sedes haec fuit archiepiscopalis; et facta est episcopalis! quid ergo incrementi habet mea ecclesia?” (1747. július 15.) *Nilles* II. 592.
270. „Haec sola ratio pro uno A. Episcopatu et uno saltem episcopatus ritus graeci in Transilvania erigendis satis militat” (17).
271. A Bunea (Diaconovich: *Encicl. rom.* II. 215.) Drágossy Mózesnek tulajdonítja. (Vö. I. Ardeleanu: *Istoria diecezei române gr. cat a Oradei-Mari.* I. Gherla 1883. 74.) Kissé rövidebb másolata megtalálható a nagyvárad gr.-kat. püspökség könyvtárában. Ld. I. Radu: *Manuscr.* 131. sz. (190-202.) 25. A D. kezdetű és a kézirat nagyvárad jelenléte vezette Ardeleanut és Buneát a téves azonosításra.
272. „Extat Balasfalva Dyptichon Metropolis Albensis...” (13.). Vö. a 349. 1. 1. j.-ben említett Cronológiával.
273. L. Ghergariu: *Contribuții la biografia lui S. Micu-Klain.* Societatea de Măina II. 1925. 797. Vö. *Cultura Creștină* VIII. 1918. 196. és I. Radu: *i. m.* 133. sz. 26.
274. Z. Pâclișanu: *Contribuții la biografia lui Samuil Micu Klein.* Libertatea II. 1934. 233.; *Arhivă* IV. 1870. 720.
275. L. Gálldi: *Beiträge zur Geschichte der Siebenbürger Trias.* AECO VIII. 1942. 232, 235, 238, 241, 247, 251, 257.
276. S. Clain: *Istoria ecleziastică sau bisericăscă a lui Claudi Fleuri, scoasă pe limba românească, anul Domnului 1782.* Ld. *Manciulea.* Rom. 122. sz. A nagyvárad gr.-kat. püspökség kéziratárában is

- van egy Fleury-fordítás Kleintől: *Istoria bisericească*. 5 kötetben, rövidített formában. Elkészült 1803-ban. Ld. I. Radu: *Manuscr.* 74-a, b, – 77. sz. 14.
277. Indubitatum tamen est Valachos IV. saeculo Christum cognovisse. (3.) „Valachos a quarto saeculo quo christianam religionem amplexi sunt” (6.).
278. Gáldi: *i. m.* 239. Sinkai a II. századtól, ld.: az *Elementa* 1780-i kiad. előszavát. *Archivu* III. 1869. 565. és BRV II. 430. sz. 251-3. Vö. *Chronica* I. 86-7.
279. Diaconovich: *Encicl. rom.* III. 15. I. Radu: *i. m.* nem ismeri. Érdekes volna megvizsgálni esetleges összefüggését a szóbanforgó tanulmánnyal.
280. Gáldi: *i. m.* 239.
281. Laurianu ugyanezt leközölte a *Foaia pentru minte, anima și literatura* 1862. évfolyamában is. Innen használtam.
282. Vö. különösen *Foaia* 121-4, 129-32 és 137-8.
283. A töredék 339-490 lapszámozással van ellátva és a III. könyv. 25-26. fejezetét és a IV. könyv 1-20. fejezetét tartalmazza. Az I. és II. könyv teljesen, a III. nagyrészt hiányzik.
284. Major G. püspöksége idejében írták, amikor a római alumnatus még megvolt, tehát 1781 előtt és amikor már Drágossy Mózes nagyváradi püspök volt, tehát 1778 után. (84.). Gr. Kemény József 1853-ban birtokában volt Klein S. egy állítólag 1778-ban készült kéziratának: *Brevis hist. notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae, seu ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum, ad initio usque ad saeculum XVIII.* Erdélyi Múzeum 1933. 156. Vö. Korrespondenzblatt VSL 1927. 71-6. Nyilván ez a hosszabb cím az eredeti. Valószínűnek tartom, hogy a balázsfalvi kézirat egy másolatáról van szó.
285. „Demetrius Cantemir Moldaviae Princeps, scripsit notitiam Moldaviae, Historiam Daciae, Historiam Imperii Othomanici, Discursum sapientis cum mundo, de Domo Principis Brancovan (?), de Musica Turcica aliaque.” *Foaia* 90.
286. Ld. IV. fej. 318. j.
287. A teljes szöveg eddig nem került felszínre, a nagyváradi román kézirat pedig már egy későbbi fejlődési fokot képvisel. Az erdélyi történelmi tudat és történelmi irodalom összes kérdéseinek megoldását jelen tanulmány nem tűzte ki céljául, ezért részletekbe ezúttal nem bocsátkozunk. D. Popovici rámutatott, hogy Klein

- Bécsben 1781-ben készülő *Logica* c. művében Fr. Chr. Baumeister közvetítésével Chr. Wolf gondolatait vette át a történelemtől, akit „a nagy filozófus”-nak nevez. *La litt. roum.* 190-4.
288. *Foaia* 83. Vö. Iorga: *Ist lit. rom. s. XVIII.*² III. 184.
289. *Nicolai Olahi Metropolitanae Strigoniensis Hungaria et Atila.* Vindobonae. 1763.
290. PL: „... inter quae (gentes) Valachi, gentiles tui, minime postremas habent: ut quas ab ipsa rerum domina urbe Roma oriundos et in una illius opulentissima parte, cui nunc nomen est Transalpiniae, ad arcendas finitimorum hostium in provincias Romanas incursiones, collocatos esse constat; unae nunc quoque sua linqua Romania vocantur...” *I. m.* 237.
291. „Quid si Marmatiam..., quid si districtum Bihariensem, Sarmariensem, Hevesiensem, Aradiensem, Bannatum, Moldaviae, Valachiae et Bulgariae partes ad coronam Hungariae de jure spectantes, quae etiam cum bono Deo huic imperio Austriacae domus et Deum incessanter oramus, circumspexerimus? Tantam profecto in his Transilvaniam circumjacentibus provinciis gentis Valachicae reperiemus multitudinem, quae caeteros ritus graeci populos ad domum Austriacam pertinentes copia et numero longe amplius superat.” (17-8.) Vö. Rednik hasonló véleményét. 246. 1. 3. j.
292. „durch Erleichterung der wechselseitigen Mittheilung, zur Vorbereitung der Aufklärung und zur Beförderung das aller höchsten Dienstes etwas beizutragen...” *Deutsch-Walachische Sprachlehre.* Wien, 1788. BRV II. 521. sz. 325. „In Siebenbürgen, Bukovina, Banat, und auch zum Theil in Ungarn, fordern die Geschäfte nothwendig die Kenntniss einer Sprache, die beinahe des grössten Haufens ist.” *Uo.*
293. *I. m.* 326.
294. *Economia stupilor.* Viena 1785. BRV II. 493. sz. 309. Vö. I. Vicoveanu: *Începutul apiculturii teoretice la Români.* Făt-Frumos VI. 1931. 131-4.
295. Hodoş-Ionescu: *Publicaţiunile periodice româneşti.* I. Bucureşti, 1913. XIV.
296. Iorga: *Ist. lit rom. s. XVIII.* III. 277-8. Kéziratát a Román Akadémia őrzi. Ms. 583 és 1716. Az ajánlás leközölve: *Catalogul manuscrisurilor româneşti* (Ac. Rom.) II. k. 337-44. VÖ. R. Ionaşcu: *Gramaticii români.* Iaşi 1914. 6-11.

297. Diaconovich: *Encicl. rom.* II. 357. Iorga: *i. m.* 276.
298. *Grammatica românească* Sibii 1797. BRV II. 612. sz. 395-6. és *Archiv* III. 1869. 645-8.
299. Jellemző nyelvtani példája a 178. lapról a következő: „Klajn și Molnár să străduesc pentru binele de obște.” *Archiv* 648.
300. C.C. Mușlea: *O dinastie de preoți și protopopi. Radu Tempea. Șase generații de preoți și protopopi din aceeași familie.* Brașov, 1939. 48. kk.; Stinghe: *Documente* II. 34-5. 40.
301. Csak német fordítása maradt fenn: *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt.* V. Brassó, 1909. I-IV. Ld. Șt. Meteș: *Cronica popii Vasile din Șcheiul Brașovului.* Drum drept I. 1913. 179. kk.; N. Iorga: *Însemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului.* Bul. com. ist. a României XII. 1933. 59-99.
302. *Istoria besarecei Șchiailor Brașovului.* Kiadta St. Stinghe, Brașov, 1899. Ld. Iorga: *Ist. lit rom. s. XVIII².* III. 160-3.
303. *Mineiul de Noemvrie.* Râmnic, 1778. BRV II. 415. sz. 228. *Mineiul de Ianuarie.* Râmnic 1779. Uo. 420. sz. 233-7.
304. *Gramatică rumânească.* Râmnic, 1787. BRV III. 516. sz. 319.
305. Michael Lebrecht: *Geschichte der aborigenen dazischen Völker in Abend-unterhaltungen.* (Hermannstadt 1791) nyomán. Ld. I. Lupaș : *Chestiunea originii și continuității Românilor într-o predică dela 1792.* (Studii, conf. și com. ist. I. Buc. 1928. 375-88.)
306. Az *Elegia* szerint (1. j.) 1754. február 28. (*Arhiv* II. 1868. 251.). Sinkai később 1753-at jelöli meg születési évétül: „astăzi in 28 Fevruarie al anului 1809, când tocma am plinit 56 de ani de când niam născut pre lume” *Chronica* I. 511.
307. A triász tagjainak mindmáig nincs a mai tudományosság fokának megfelelő életrajza. I. Bianu, Al. Papiu Ilarianu és At. M. Marienescu művei a múlt század második felének romantikus nacionalizmusában fogantak. (*Viéti'a și activitatea lui Maniu Samuilu Miculu alias Clain de Sadu.* Bucuresci 1876. *Viéti'a operele și ideele lui Georgiu Sincai din Sinc'a.* Bucuresci, 1869. *Viéti'a și operele lui Petru Maioru.* Bucuresci, 1883.) Kiegészítésül szolgálnak N. Iorga és G. Pascu irodalomtörténeti művei. (*Istoria literaturii românești în secolul XVIII-lea. III. Generalități. Școala ardeleană.* 2. kiad. București, 1933. *Istoria literaturii române din secolul XVIII. III. Epoca lui Clain, Sincai și Maior.* Iași 1927). M. Ruffini legújabb összefoglalása az erdélyi iskoláról (*La scuola latinista romana 1780-1871. Studio storico-filologico.* Roma, 1941.) nem sokkal gya-

rapította ismereteinket a triászról. Számos részlettanulmányra itt nem térhetünk ki.

308. Iorga: *Ist. lit. rom. sec. XVIII.*² III. 196.
309. 1731-ben egy „David Sinkai. Val.” Grammatista. 1771-ben egy „Joachimus Sinkaj” Grammatista. György öccse, János is itt végezett.
310. *Chronica* III. 310. (1701.)
311. *Uo.* III: 396. 412-3.
312. Váradai kéziratok történetében írja, hogy szerzetesi fogadalma (1762. október 14.) előtt 2 évvel került a Bunavestire szeminárium-ba. Bunea: *Aron* 297. 1. 4. j. Fogadalomtétélekor 16 éves volt. EK 2032: 1783.
313. „Vir eximiae pietatis et doctrinae” – írja Klein Kotoreról. *Instr. publ.* II. 1862. 109. nyomán Iorga: *Ist. lit. rom. s. XVIII.*² III. 169. „Pociu intru adevăr să zic că era El cel mai învățat atunci în tot clerul românesc din Ardel” – olvasható nagyváradi kéziratok román történetében (IV. k. 258.). Idézi Gáldi L.: *Samuelis Klein Dictionarium Valachico-Latinum*. Budapest, 1944. 9. 1. 28. j.
314. „Hanc historiam describendam Samueli Klein concesserat foemina quaedam ex Illma familia Balacian, quae anno 1770 Viennae morabatur.” Közli I. Radu: *Manuscr.* 40. 1.
315. I. Radu: *i. m.* 78. sz. 15.; *Archivu* II, 1868, 277 és 275.; Diaconovich: *Encicl. rom.* III. 15. (Bunea).
316. Ld. Cantemir: *Hronicul* XXXI.
317. „il est étonnant de voir combien sciemment Klein suit le Hronicul de Cantemir”. L. Gáldi: *Revue d'Historie Comparée* 1943. 100.
318. A Hronicul-ban ezt olvashatta: „Slujescă-să dară cu ostenințele noastre, niamul moldovenesc, și cinsté némului sau privindu-ș, îl sfătuesc, ca nu în trudele, și singele moșilor strămoșilor săi, să să mândriască; ce în ce au scăzut din calé vrednicii, chiar înțelegând, urma și bărbăția lor răvnind, lipsele să-și pliniască, și să-și aducă amente, ca precum odată, asé acmu, tot acia bărbăți sint, carii cu multul mai cu fericire au ținut cinsteși a muri, de cât un chip de cinsté, și de bărbăția lor, nevrednic a trăi” (180.). Biztatás és hivatáskijelölés van ezekben a szavakban is: „Insă acésté toate, fiind de noi in limba lătiniască scrise, și alcătuite, socotit-am, că cu strămbătate, încă și cu păcat va fi, de lucrurile noastre, decia înnainte, mai mult streinii, de cât ai nostri să știe. De care lucru acmu de iznoavă ostenință luând, din limba lătiniască iarăși pre

- cé a noastră româniască le prefacem”. (*Uo.*) Vö. Klein későbbi reflexióját a Hroniculról: „hoc opus pro Valachorum instructione scripsisse testatur: ergo debuit lingua ipsis nota scripsisse”. Ld. J. Chr. Engel: *Geschichte der Moldau und der Vallachey*. Halle 1804. I. 26.
319. *Elementa linguae daco-romanae, sive valachicae*. Vindobonae 1780. BRV II. 430. sz. 251-3. Vö. fentebb IV. fej. 284. j.
320. Bibliotheca Vaticana, Bibi. Sopra la Minerva, Bibi. ad Aracelli, Bibl. Benedictina és Bibi. Collegii de propaganda fide; utóbbinak elég hosszú ideig (sat longe) öre is volt. *Elegia* 9. j.: *Archivu* II. 1868. 253. Vö. *Chronica* II. 482.
321. „Enotavi autem praeprimis ea ex MSS Codicibus quae ad adparandam Historiam Daco-Romanam, sive Valachicam faciunt, cujus tunc fundamenta, a me iacta sunt solidissima”. *Uo.* 10. j., 253. Krónikájában nem sok nyoma van római adatgyűjtésnek. Ld. L. Gáldi: *L'influsso* 25.
322. *Elegia* 17. j. 291. és I. Radu: *i m.* 40.
323. *Uo.* 15-16. j. 291. *Chronica* I. 400, 433.
324. *Gáldi*: AECO VIII. 1942. 241. 1. 37. j.
325. „... ostendam in Historia, quam de rebus a Majoribus nostris gestis adornare constitui”.
326. Levele Cornideshez (Balázsfalva, 1781. augusztus 23.) Ld. A. Veress: *Note și scrisori șincaiane*. (An. Ac. Rom. Mem. Secț. Lit. s. III. t. III. 1926. 496-7.).
327. A. Veress: *Istoricul marele serdar Gheorghe Saul* (1743-1785). Ac. Rom. Mem. Secț. Lit. s. III. t. V. 1930-31. 83-106. Moruzi Konstantin moldvai fejedelem ajánlólevelét Saul számára Brukenthal gubernatorhoz (1778. júl. 26. ld. AVSL XXX. 1903. 244. Saul erdélyi kapcsolataihoz: *Uo.* 306-7, 67-8.; XXIII. 1890. 102, 115-6, 129 és 410.
328. „Aciasta era întâiu de a se cate pentru Romani. Vlădica Maer vorbind cu Saul Serdarud”. BRV II. 157. sz. 536. és *Chronica* I. k. elején.
329. Saul román nemzeti egységtudatának némi nyomai feltalálhatók egyik Brukenthal Sámuelhez intézett levelében (Szeben, 1779. nov. 27.): „Entre tous les vastes et très heureux États de Sa Majesté Imperiael et Royale j'ai choisi par préférence a mon égard ce séjour de la Transilvanie, dont le climat et une grande partié de moeurs ont quelque ressemblance avec ceux de notre Valaquie et

- Moldavie.” *Rev. Ist.* XII. 1926. 90. Saul tehát a románok iránti rokonszenvből választotta letelepedési helyéül Erdélyt. Vö. EK 773, 889 és 978: 1779.
330. Ld. Sinkai levelét Engelhez (Buda, 1804. ápr. 24.) Iorgánál: *Studii și Doc.* III. 101-2.
331. *Veress*: i. m. és *Rev. Ist.* 87. kk.
332. „Intendebat hoc modo praeludere nostris omnem aditum ad S. unionem cum Eccl. Romana”.
333. „cum duplici totius Nationis damno, nimirum cum longaevo ejusdem ab Ecclesia Latina detrimento”.
334. Vö. D.T. (=Klein) hasonló véleményével az unió terjesztéséről!
335. Vö. D.T. (=Klein), úgy Sinkai sem vesz róla tudomást, hogy a szláv nyelv kiűzésében a románok egyházából az erdélyi magyar protestántizmusnak is része volt.
336. „quorum primo ut Deus Ter optimus medelam aliquano adferre dignetur, ex animo precor; alteri ex parte adlatum est remedium, Linguam enim Slavicam, retentis characteribus, paulo post, saeculo videlicet elapso, Majores nostri iterum expunxerunt: ex parte adferre conabimur, dum Scholae Valachicae ad normam Germanicarum Austriacarum e feliciter regnantium Augustissimorum clementia instituentur”.
337. „Sive enim Commrcium cum Daco-Romanis quispiam exereuerit, sive iter per Valachiam transalpinam, Moldaviam, Transylvaniam, Marmatiam, Hungariam Trans-Tybiscanam, Silvaniam, Banatum, Kuzo-Valachiam, Bessarabiam, ipsam adeo Crimeam, fecerit, Daco-Romana lingua prae caeteris indigebit, quippe qua frequentiore in enumeratis provinciis audias nullam”.
338. Ld. Gáldi: *L'influsso* 25.
339. EK 210: 1782 (jan. 25.).
340. EK 47, 126, 535, 3289: 1782; 535, 1705: 1783.
341. Ld. Z. Pâclișanu. *Un vechiu proces literar: Relațiile lui I. Bob cu Klein, Gh. Șincai și R Maior.* (Ac. Rom. Mem. Sect. Lit. s. III. t. XVI. 1935. 221-55.).
342. EK 2032, 2477: 1783 és *Nilles* II. 645-6.
343. „Hodie quoque quamvis saeculum doctrina magis illustratum praejudiciisque et vanis observantiis, ne dicam superstitionibus, purgatum sit.” *Hist. Daco-Rom. sive Val.* Foaia pt. minte 1862. 114.
344. Drágosi Mózes váradi unitus gör. kat. román püspöknek írja Bécsből 1782. ápr. 2-án: „Ego hic existens aliquos libros in lingua

- Valachica conscripsi, ut etiam populus noster aliquando erudiatur.” *Samuelis Klein Dictionarium Valachico-Latinum*. Bevezető tanulmánnyal közzéteszi Gáldi László. Budapest 1944. 13. 1. 45. j. és I. Radu: *Doi luceferi rățăcitori, Gheorghe Șincai și Samoil Micu Clain*. Ac. Rom. Mem. Sect. Lit. ser. III. t. II. 1925. Mem. 3. 35-6.
345. Említett levelében Klein maga sorolja fel fontosabb bécsi munkáit: „Theologiae tractatus de revelatione, De Trinitate, Instructio poenitentis, Dissertatio de matrimonio...”
346. „Histoia schismatis Graecorum, et Concilii Florentini, S. Ioannis Damasceni Histoia, Barlaam et Iosopha et de orthodoxa fide, Thomae a Kempis, S. Dorothei doctrinae...”
347. A Chr. Wolf nyomán járó Fr. Chr. Baumeistertől fordította, Budán 1799-ben nyomtatásban is megjelent.
348. Megjelent Szebenben 1800-ban két kötetben. A váradi görög katolikus püspökség kéziratárában van egy *Metaphysica*-ja is. (226. sz.)
349. Vö. *Valjavec* 294.: „Mit der stärkeren Geltung aufklärischen Denkens in den Wiener Regierungstellen seit der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts wurde die Union nicht mehr wie früher als staatspolitisch wichtig angesehen.” Ezt a véleményt csak az unió valláspolitikai jelentőségére nézve fogadhatjuk el ilyen kategorikusan, valóságos állampolitikai jelentősége az ortodox világ hatalmi emelkedése óta II. Katalin idejében csak növekedett. (Határövezetek.)
350. A felvilágosodás jelentőségét a román nemzeti mozgalmakban egyoldalúan hangsúlyozza D. Popovici, aki csodálkozik azon, hogy a racionalizmus nyelvészeti és történelmi elmélyülésre vezetett. Amikor a felvilágosodás hatását a román nemzetre nyugati mintára képzelem el, téves általánosítás áldozatául esik. Véleménye szerint „a la base du mouvement nationaliste roumain de Transylvanie a la fin du XVIIIème siècle, se trouve la philosophie cosmopolite des Lumières”. Ugyanakkor nem tudja megmagyarázni, hogy a várakozással ellentétben miért vezetett a felvilágosodás a románoknál kozmopolitizmus helyett nacionalizmusra, hiszen – mint ahogyan egyébként helyesen írja – „la philosophie rationaliste du siècle semblait en effet destinée a instaurer un système politico-social fondée sur la démocratie, l’humanitarisme, alors que rien en elle ne paraissait devoir entraîner la conversion de l’idéal nationale”. *La litt. roum.* 490. A hiba abban rejlik, hogy Popovici a felvilágosodás hatását tévesen túlbecsüli az unió és a dáko-román eszme korábbi hatásánál, holott ezekből a századvég nyelvi, törté-

- neti és politikai nacionalizmusa szinte maradék nélkül megmagyarázható.
351. Kiadta C. Erbiceanu: *Procanonul lui Petru Maior* címen. Bucuresci. 1894.
352. *De Statu Ecclesiae et Legitima Potestate Romani Pontificis...* Bullioni 1763. Vö. Gh. Bogdan-Duică érdekes tanulmányát: *Petru Maior și Iustinus Febronius, sau Petru Maior ca vrăjmas al Papei*. *Renașterea* XI. 1933. 15-27. sz. Klny. 54-5. Vö. Popovici: *La litt. roum.* 105-8.
353. *Procanon* 7-8.
354. *I. m.* 47.
355. *7 m.* 47-8. A mű vége sajnos csonka. Major Péterre, Fénélon Télémaque-jának fordítójára (Diaconovich: *Encicl. rom.* III. 172.) hatást gyakoroltak Mentor szavai: „Tout le genre humain n'est qu'une famille dispersée sur la face de toute la terre. Tous les peuples sont freres, et doivent s'aimer”. Cernăuți 1893. 54-5. Major Télémaque-ja 1818-ban Budán jelent meg, a címlap szerint nem franciából, hanem olaszból fordította. Popovici: *La litt. roum.* 127. A gondolat még 1815-ben is rezeg Major tudatában. Ld. *az Istoria pentru începutul Românilor în Dachia* 1834-i iași kiadása függelékének 36. lapját.
356. Ion Sân-Giorgiu: *Lexiconul românesc-nemțesc a lui Ion Budai-Deleanu*. *Revista Fundațiilor Regale* 1944. 2. sz. 391-412.
357. *Carte trebuincioasă pentru dascălii școlilor de jos românești neunite în Kiesaro-Krăeștile țări de moștenire*. A kétnyelvű könyv német címe: *Nothwendiges Handbuch für Schulmeister der wallachischen nicht unirten Trivial-Schulen in den Kais. Königl. Erblanden*. Bécs 1785. Ld. T. Balan: *O știre nouă despre Ion Budai*. *Codrul Cosminului* IX. 1935. 285-6.
358. *Rânduiala judecătorească de obște*. Bécs 1787; *Pravila de obște asupra faptelor reale și pedepsirea lor*. Uo. 1788.
359. Al. Ciorănescu: *Opera istorică a lui Budai-Deleanu*. *Cercetări literare* II. 1936. 102-128.; Popovici: *La litt. roum.* 260-1.
360. Z. Pâclișanu: *Contribuții la biografia lui Samuil Micu Klein*. *Libertatea* II. 1934. 133. Fleury egyháztörténetének fordítását 1790-ben a karlovici metropolitának ajánlja. Iorga: *Ist. lit. rom. s. XVIII.*² III. 174.
361. *Archivu* 1870. 717. (1797.).
362. *Chronica* I. 378.

363. „careia unire n’au stat nici stă din alta, fără numai să nu clevetim pre cei ce să țin de deséreca Romei, ... și lătinii încă să nu ne clevetescă pre noi...” II. 214-5.
364. III. 412-5. Itt egy idézet Klein kiadatlan egyháztörténetéből is; ebben a műben a szerző egyetlen rossz szót sem ejt az ortodoxokról. Iorga: *Ist bis. rom.*² II. 200-1. Az uniót és az ortodoxiát egyezteteti Horvát Nicethas nagyváradi görög katolikus kanonok egy munkájában „a román nemzet hasznára és vigasztalására” (pentru a neamului rumânesc folos și mângâiare). Címe egész tartalmát hűen kifejezi: *Postanie sau dreapta oglindă a păcii, dragostii si unimii, prin care cu dreapte dovediri cei uniți să mântuescu de hulele carele lor li să aruncă, iară neuniții nici iritici a fi, nici schismatici, mai ales in neamul românesc, a nu se putea aeve zice, să arată.* Vienna 1787. BRV II. 512. sz. 317.
365. *Archivu* 1870. 717-9. Persze ez a kijelentés már az I. Ferenc alatti új reakció idejében történt.
366. Iorga: *Ist. Rom.* VIII. 27. és *Blajul* III. 1936. 196-7.
367. *Archivu* 1870. 719-20. Vö. még: 736-9.
368. EK 2751: 1798. Román püspököt szánt nekik Bánffy gubernátor már 1792-ben is EK 1699: 1792.
369. „... Iosif celu Mare de némuri iubitu,
„Soare de scutință noao răsăritu
„Domnulu cu pace mulți ani să-lu trăiască:
„Și prinu Elu pre noi să ne fericiasca.
(Stihuri politicești asupra Stemei Împărătești). *Molitvenic.* Blaj 1784. BRV II. 475. sz. 291.
370. „Ceriule sfinte!
Ascultă — — —
„Ascultă! ține pre Iosif
Al doilea Traian.
(*Archivu* IV. 1870. 692.)
371. „Picătura de sânge cea mai de pe urmă
„Pentru Împărăția ta vom vărsa.
(Idézi I. Lupaș : *Studii* I. 322.)
372. *Archivu* IV. 1870. 719. kk.
373. *Marczali* H. 405.
374. *Scriptores Rerum Hungaricarum.* Bécs. I. k.
375. Erről írja Eder a S.L.V-hoz írt jegyzeteiben: „Quo quidem nihil

- me, dum vivo, meminere audisse nedum legisse insolentius”. 34. 1 39. j.
376. A kérvény aláírása: „Majestatis Vestrae Sacratissimae humilimi perpetuoque fideles subditi clerus, Nobilitaris Civicusque Status universae Nationis in Transilvania Valachicae” – A S.L.V.-nak két egykorú kiadása van, az egyiket Molnár János adta ki (*Lupt. pol.* XX. sz. 100.) 1791-ben augusztusban *Repraesentatio et humillimae preces in Transsilvania Valachicae Nationis* címen hamisan Jassy-ból datálva (BRV. II. 547. sz. 342-3. 1.). – Ld EK 5601, 7093: 1791 és 1519: 1792. Másik kiadása a szász Eder József Károly munkája: *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium. Cum notis historico-criticis. I.C.E. Civis Transsilvani.* Claudiopoli 1791. (BRV. II. 548. sz. 343-41.). – A kifejezetten románbarát Szekeres cenzor nehézségeket támasztott utóbbinak kiadása elé, de a kancellária arra hivatkozva, hogy a *Repraesentatio* megjelenhetett, ettől sem vonta meg az engedélyt. Egy ismeretlen román patrióta válaszát Eder kritikájára a kancellária azért nem engedélyezte, mert élő személyiségeket is emlegetett és mert a brosúra-háború elfajulásától tartott. EK 1519, 1690: 1792. Vö. 2410: 1792. Eder jegyzeteit Sinkai és Klein megtámadták egy-egy vitáiban. Az említett román patrióta valószínűleg Sinkai lehetett, mert krónikájában említi, hogy Anticrisis-ének megjelenését a cenzúra nem engedélyezte (I. 457.). A Román Akadémia birtokában megtalálható egy másolata (Responsum ad crism I.C.E. in Supplicem libellum Valachorum Transsilvaniae juxta numeros ab ipso positos címen. Ld. *Lupt. pol.* 47.). Klein válaszára nézve ld. fennebb IV. fej. 421. j. Magyar részről Bolla Márton piarista tanár válaszolt mérsékelt hangon: *Dissertatio de Valachis qui Transilvaniam incolunt...* címen, de ez kéziratban maradt 1907-ig. (Ld. a kolozsvári piarista gimnázium 1906/07-i értesítőjét 7. kk. 1. Vö. Hunfalvy Pál cikkét: *Bolla Márton és Eder Károly meg az oláh incolatus Erdélyben.* Századok XIII. 1879 és Á. Bitay: *Martin Bolla (1751 1831) și așa numitul Supplex Libellus.* Anuarul II. 1923. 373-7. Ujabban Zajti Ferenc adta ki Bolla *Dissertatióját.* Budapest, 1931.)
377. „kopogtass finoman az ajtón, szokásod szerint, ahol kell, de különösen a hatalmasoknál” – írja Adamovic-nak 1791. március 13-án. Ld. S. Dragomir: *Corespondența episcopului Gherasim Adamovici si mișcarea de emancipare a clerului și poporului românesc*

- în 1791. Rev. Teol. V. 1911. II. sz. mell. 414. A S.L.V. kiadásaihoz ld. Z. Păclișanu: *Ceva despre edițiile lui Supplex Libellus Vachorum*. Cultura Creștină V. 1915. 22-4.
378. Sinkai és Major művére nézve ld. L. Gáldi: *L'influsso dell'umanesimo ungherese sul pensiero rumeno*. Budapest, 1941. 19-41, 41-51. Klein S.-re nézve ld. L. Gáldi: *Beiträge zur Geschichte der Siebenbürger Trias*: (AECO VIII. 1942. 229-42.) A triász magyar történelmi dokumentációjának gazdagságáról: Uo. 242-51.
379. Z. Păclișanu: *Lupt. pol.* XV sz. 95-6.
380. *Lupt. pol.* 9.
381. *I. m.* 97, 81.
382. Dragomir: *Coresp.* IV sz. 417.
383. „... az egész udvar velünk van és értünk van. Sőt még az illír kancellária is...” – írja Darabant Babbnak 1791. május 12-én. *Blajul III.* 1936. 196. Vö. Mályusz Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Budapest, 1926. 96-7.
384. *Lupt. pol.* VII. sz. 86.
385. Lupaș : *Contrib.* 36. sz. 685-7. és 29. sz. 680-1.
386. *Lupt. pol.* IX-X. sz.
387. EK 11.371, 13.499, 14.280: 1790.
388. *I. m.* XIV sz.
389. *Lupt. pol.* XI-XII. sz. Para igyekezett minél több kérvényt beadatni: „jó, ha minél több helyről adják be – írja 1791. június 26-án Kozmának – hogy lássák, quod omnes idem sentiamus et agamus”. Uo. XXV sz. 105.
390. I. Radu: *Manuscr.* 104. sz.
391. „Drept acéia bine au scris reposatul prea luminatul domnul sfétnicul de curte Josif Măheși in instanția romanilor... ca nu s'au otarit prin vre-o adunare a țerei, ca romanii se fie numai suferiți în Ardél...” *Chronica* III. 92.
392. Radu: *i. m.* 270. IV sz. 46-7.
393. *Lupt. pol.* 21.
394. Vö. Iorga: *Ist. lit rom. sec. XVIII.*² III. 267.
395. *Lupt. pol.* XVI. sz. 96.
396. Vö. Dragomir: *i. m.* 415-6.
397. EK 4132: 1791 és Lupaș : *Contrib.* 45. s. 696-7.
398. EK 4004, 4132: 1791. (Május 18. és június 28.). Vö. 4550: 1791.
399. Lupaș: *Contrib.* 50 sz. 701-4. A kérvényt Para küldte föl Bécsbe Kozmához: *Lupt. pol.* XXV sz. 105. Vö. XXIV és XXVI. sz.

400. Ek 5167: 1791.
401. Lupaş : *Contnb.* 52. sz. 706-7.; V. Cioban – S. Dragomir: *Acte si documente.* Transilvania XLIV. 1913. IV. sz. mell. 69-70.
402. A karlovici metropolita bécsi ügynöke szerint. Dragomir: *Corespondenta* 401.
403. „... haboztunk a kész dologgal, míg csak barátaimtól meg nem tudtam, hogy Nagyságod előttünk megfogadta, hogy a beadandók felől, akármikor és akárhon merülne fel a kérdés, azt fogja válaszolni, hogy Nagyságod tudtával és akaratával készült”. Darabant román nyelvű levele Babbhoz (Nagyvárad, május 12.). *Blajul* III. 1936. 195.
404. Darabant végigkilincselte az államtanácsosokat a S.L.V. érdekében, sőt az udvar tagjait is. Ferenc főherceg „égett a szeretettől és a vágytól, hogy segíthessen a nemzeten, akinek többször elbeszéltem összes bajainkat, miként a császárnak is. És hidd el testvér, nem másként hallgatott meg, mint édesatyja szokta meggyötört és megszorodott fiait. Sőt csodálatosképpen, megkérdezte, amint neked meg is írtam volt: miért nem kérik az erdélyi románok, hogy nemzetnek nevezzék őket?” *Uo.* 196.
405. „die Punkte, die sie enthält, sehr wichtig sind.” II. Lipót kézírata Teleki S. kancellárhoz (július 22.) EK 4984: 1791.
406. Vö. S. Dragomir: *Curtea din Viena și mișcarea Românilor din Ardeal în anii 1791-1792.* Transilvania. XLV. 1914. 10. Az államtanács állásfoglalásához: Cioban-Dragomir: *i. m.* II. sz. 67-8. és IV. sz. 69-70.
407. *Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790-ik esztendőben tartott közönséges gyűléseikben lett végzéseinek és foglalatosságoknak Jegyzőkönyve.* Kolozsvárott, 1791. Részletesen ismerteti F. v. Ziegler: *Die politische Reformbewegungen in Siebenbürgen in der Zeit Joseph's II und Leopold's II.* Wien, 1881. 521-46.; Jancsó II. 259-74 és Hermann II. 306-14. Az erdélyi kancellária relációja a S.L.V. diétai tárgyalásáról: 5495: 1791.
408. Ilyen szellemben döntött az 1791-92-i diéta is kifejezetten az ortodoxokkal kapcsolatban. *Jegyzőkönyv.* 110.
409. EK 5495: 1791. (aug. 27.).
410. Kaunitz, Izdenczy, Eger és Hatzfeld államtanácsosok véleményét közli Ciobanu-Dragomir: *i. m.* Transilvania XLIV 1913. II. sz. 65-68.
411. „Jöjjön fel Babb püspök úr Vitéz úrral Bécsbe a görög-katolikusok

- részéről és az ortodoxok részéről Adamovics püspök egy másik vezető emberrel a császárhoz és azután tudd meg, hogy Isten segítségével mindenünk meglesz, amit kívánunk...” Papp Aron levele Darabanthoz (június 8.). *Lupt. pol.* XX. sz. 100.
412. *Uo.* XXVII. sz. 107.
413. Dragomir: *Corespondența* VIII-IX. sz. mell. 418-22.; Lupas : *Contribuțiuni* 55. sz. 708-10.
414. EK 6739, 7165: 1791; 35, 133: 1792; Lupas : *Contrib.* 66-70. sz. 717-21. A két püspök bécsi vállalkozását tárgyalja I. Lupas : *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici și Ioan Bob la curtea din Viena în anul 1792.* Sibiu 1912.
415. EK 628, 630: 1792.
416. EK 629: 1792 és Lupaș : *Contrib.* 71-72. sz. 722-5. (febr. 10. előtt.) Románok felvételét kérik a kamarai és bányászati állásokba is (március 22.) EK 1097: 1792 és Lupaș : *Contrib.* 76. sz. 780-1.
417. Közölve Lupaș nál: *Contrib.* 74. sz. 728-52 + A-U mell. 752-75.
418. „Quod denique in tali rerum situ, ubi exclusio haec nulli Legi, vel articulo Diaetali, sed falsis dumtaxat malevoli compilatoris additamentis innixa, via tantum facti exercetur, a Ssrmi dumtaxat Principis Justitia et Clementia pendeat tam Clerum, quam Nobilitatem et Civicum hujus Nationis Statum, in integrum restituere, et ad usum omnium jurium regnicolarum reponere...” 729.
419. 748-9.
420. „ut sub protectione, et praesidio supremi in Provincia armorum praefecti confluxus Nationis ad modum et normam congressus Nationis Illyricae e Deputatis non tantum e Statu Militari Nobilitari Ecclesiastico et Civile, sed etiam e plebeio eligendis”. 751.
421. G.G. Auszug aus einem Manuscript über die Gerechtsame der Wallachischen Nation in Siebenbürgen. 762-4 és 772-4. Ezen alapul az I.S.L.V. közjogi építménye. H. Auszug aus einem Manuscript. 764-5. I. Auszug eines Manuscriptes, welches die Widerlegung der zu Klausenburg 1791 herausgekommenen Noten über die Vorstellung der walachischen Nation enthält. Ezt Klein kiadatlan Eder-ellenes röpiratából valónak sejtem (Ld. I. Radu: *i. m.* 96. sz. 17-8.: „Widerlegung der zu Klausenburg 1791 über die Vorstellung der walachischen Noten...” Vö. Klein levelét erről a munkájáról: *Lupt. pol.* XXVIII. sz. 108.). Az I. mellékletben a recepta religio = tolerata religio fogalma is Kleinre mutat.
422. N. Extractus manuscriptae Historiae Graeci Ritus Orientalis

Ecclesiae in Transylvania. 768-71. Erről Lupaş megállapította, hogy nem más, mint Klein Latin nyelvű egyháztörténetének az *Instrucțiunea publică* nevű bukaresti folyóiratban A. Tr. Laurian által közölt részlete (1861. 66 kk.). 786. 1. 1. j. Feltételezésünk D.T.-re nézve ezzel teljes megerősítést nyert.

423. 762 és 771. hivatkozás Pray Györgyre: 745.

424. Bizonyosságul néhány jellemző mondatot idézünk a *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum* c. művéből (Foaia pentru minte, anima și literatura 1862. évf.): „Valachorum in Transylvania numerus maximus est, ita ut omnes aliae nationes simul sumptas in Transylvania superent. Hi post ingressum Hungarorum in hanc provinciám simul cum iis, iisdem juribus gaudebant, utpote, qui sponte in suum Ducem elegerunt Tuhutum Hungarorum, de quo suo loco dictum est. Posteaquam vero Hungarorum gens conversa est ad Christum usque ad infelicia tempora, quibus Lutheri et Calvinii haereses grassari coeperunt, simul cum Tranniae Hungaris convivebant, iisdem pariter privilegiis gaudentes, et dicebantur Universitas Valachorum sicut hungari Universitas Hungarorum. S. Stephanus primus Christianus Hungariae Rex, cum victoriam de Gyula tulisset, et Tranniam suae potestate subjicisset, hunc statum, et privilegia non immutavit, sed Regia Sua auctoritate amplius confirmavit, ad quae anno 1437 provocabant se Valachi.” (82. Itt Klein Prayt idézi). A „lutheri és kálvini eretnekség pestise” a katolikusokat is kizárta szerinte a közhivatalokból, bár magyarok voltak. „Sic etiam Valachis accidit, qui quam saepius tentati, invitati bonis, vanisque promissionibus, tum etiam minis, vexis impulsu essent, ad suscipienda damnata haereticorum dogmata, nunquam tamen adduci potuerunt... Ita Valachis Religio causa fuit, quod pro toleratis in Transylvania haberi coeperint. Quod si Valachus aliquis acatholicam amplectebatur Religionem, nihil obstabat ei, quod sit de natione Valachica, ad obtinendum quaecumque officium aut dignitatem, quamvis per Religionem diversam Nationalitas non mutetur, alias, quotquot sunt Catholici aut unius alterius sectae, unius essent et nationis, quod quis non videt falsum esse.” (82-3). Klein volt az első, aki Béla király névtelen jegyzőjének

művét a román nemzetiségi ideológia szempontjából kiaknázza.

425. Ld. II. rész. 2. fejt.

426. Lupaş : *Contrib.* 75. sz.

427. EK 2132: 1792.

428. Teleki Sámuel kancellár és az államtanács elutasító állásfoglalásához ld. Lupaş : *Contrib.* 78. sz. 783-5.
429. EK 1699: 1792.
430. Adamovics halála után (1796 virágvasárnapja) az erdélyi ortodox püspöki szék 1810-ig betöltetlen maradt.
431. Lupaş : *Contrib.* 82. sz. 789-97. Vö. EK 2812: 1792. A püspökök ezek szerint magukra vállalták az I.S.L.V. felelősségét is.
432. „Non est ignotum in Transylvania hominis ejusdem conditionis et Religionis in vicina Hungaria et Banatu multo feliciorum habere sortem...” stb. 795.
433. EK 2812: 1792.
434. Kolosvári-Óvári: *1540-1848. évi erdélyi törvények.* Budapest 1900.
546-7. LX. t. c. „A görög szertartású nemegyesültek vallásának szabad gyakorlatáról. A görög szertartású nem egyesült keleti vallást, a mely e tartomány törvényei értelmében eddigelé a türt vallások közé tartozott, a jelen cikkely erejénél fogva a maga szabad gyakorlatában megerősítik, olyan módon, hogy ennek a vallásnak az összes követői a saját szertartásukbeli püspöktől függjenek, akít Ő szent felsége fog kinevezni, és álláspontjukhoz képest a többi bennlakók módjára kell velük elbánni, és a közterhek viselésében, meg egyéb szolgáltatásokban, nem szabad őket másoknál jobban terhelni, továbbra is épségben maradván a királyi felségnek jogai, melyek őt a papság az egyház, az alapítványok és az ifjúság nevelésének ügyei körül megilletik.”